

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
A. A. BAKIXANOV adına TARİX İNSTİTUTU

Əlyazma hüququnda

RAİSƏ RƏŞİD QIZI CƏFƏROVA

MƏRKƏZİ ASİYA RESPUBLİKALARINDA
AZƏRBAYCAN DİASPORU:
TƏŞƏKKÜLÜ VƏ FƏALİYYƏTİ TARİXİ

İxtisas: 5503.02 – Vətən tarixi

Tarix üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim olunmuş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKİ – 2015

*Dissertasiya Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun
“Azərbaycan diasporu” şöbəsində yerinə yetirilmişdir.*

Elmi rəhbər:

tarix üzrə elmlər doktoru

M.H.Seyidbəyli

Rəsmi opponentlər:

tarix üzrə elmlər doktoru, prof.

tarix üzrə fəlsəfə doktoru

H.C.Əlibəyli

S.F.Ruıntən

Aparıcı təşkilat:

Azərbaycan Respublikası Prezidenti
yanında Dövlət
İdarəçilik Akademiyasının
“Tarix” kafedrası

Müdafiə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu nəzdində 5502.01 - “Ümumi tarix”, 5503.02 - “Vətən tarixi”, 5507.01 - “Beynəlxalq münasibətlər tarixi” və 5509.01 - “Tarixşünaslıq, mənbəşünaslıq və tarixi tədqiqat üsulları” ixtisasları üzrə tarix üzrə elmlər doktoru və tarix üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D.01.161 Dissertasiya Şurasının « 23 » ____ 09 ____ 2015-ci il tarixli iclasında, saat _____ keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ1143, Azərbaycan Respublikası, Bakı, ş., H.Cavid pr., 115

Dissertasiya ilə AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun Elmi Arxivində tanış olmaq olar.

Avtoreferat “ ____ ” _____ 2015-ci il tarixdə göndərilmişdir.

D.01.161 Dissertasiya Şurasının
elmi katibi, tarix üzrə fəlsəfə doktoru

C. Ə. Bəhramov

I. DİSSERTASIYANIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Müasir Azərbaycan milli tarixşünaslığı üçün elmi və siyasi əhəmiyyət kəsb edən problemlərdən biri dünyanın müxtəlif ölkələrində Azərbaycan diasporunun yaranması, formalaşması və fəaliyyətinin tarixinin tədqiqi məsələsidir. Bu çox mühüm elmi problem olaraq ölkənin xarici siyasətində xüsusi istiqamət təşkil edir və onun tədqiqi həm elmi və həm də siyasi aktuallıq kəsb edir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin “Dünya azərbaycanlılarının II Qurultayının keçirilməsi haqqında” 8 fevral 2006-cı il tarixli Sərəncamında bu vacib məqam da öz əksini tapmışdır: “Diaspor quruculuğu konkret bir dövrlə məhdudlaşmayan, strateji əhəmiyyətə malik, daimi fəallıq və zəhmət tələb edən uzunmüddətli prosesdir. Elə buna görə də bu sahədə qazanılmış nailiyyətləri və qarşıda duran vəzifələri vaxtaşırı müzakirə etməyə ehtiyac yaranır”.¹

XX əsrin I yarısı Azərbaycan milli tarixində xüsusi bir mərhələ təşkil edir. 1917-1918-ci illərdə bütün tarixi Azərbaycan ərazilərində baş verən siyasi hadisələr Cənubi Azərbaycanda milli demokratik hərəkatın başlanması, 1918-ci ildə Şimali Azərbaycanda milli dövlətçiliyin bərpası və AXC-nin yaradılması və nəhayət 1920-ci ildə onların hər ikisinin qan içində boğulması məsələləri, bu proseslər nəticəsində azərbaycanlıların öz vətənlərini tərk etmələri, 1920, 1930 və 1940-cı illərdə Azərbaycan SSR-də azərbaycanlılara qarşı aparılan deportasiya, soyqırımı siyasətinin aparılmasının ağır nəticələri olaraq azərbaycanlıların keçmiş SSRİ dövlətlərinin bütün regionlarına, o cümlədən Mərkəzi Asiya respublikalarının ərazilərinə yayılmalarına səbəb olmuşdur. Azərbaycanlıların XX əsrin I yarısında, xüsusilə də 1930-1940-cı illərdə Mərkəzi Asiya respublikaları ərazilərinə deportasiya olunmaları, onların burada məskunlaşması və sonradan diaspor olaraq formalaşması prosesinin tədqiqi xüsusi elmi aktuallıq kəsb edir.

SSRİ-nin dağılması və soyuq müharibənin qurtarması ilə dünyanın siyasi xəritəsində yeni müstəqil dövlətlər meydana gəldi. Mərkəzi Asiya regionunda beş müstəqil dövlət - Qazaxıstan, Özbəkistan, Qırğızıstan, Türkmənistan və Tacikistan respublikaları yarandı. Bu ərazilərdə mühacir həyatı yaşayan azərbaycanlılar azad respublikaların vətəndaşları olaraq təşkilatlanmağa başladılar. 4 milyon km² ərazi ni, 55 milyondan çox əhalini özündə birləşdirən Mərkəzi Asiya regio-

---

¹ Dünya Azərbaycanlılarının II Qurultayı. Bakı: “Çaşıoğlu”, s.10.

nunda mövcud olan respublikalardan Tacikistan istisna olmaqla digərləri türk respublikalarıdır. Tarixi bağlılıq, bu xalqlarla eyni soya, eyni kökə malik olmağımız, Mərkəzi Asiya respublikaları ilə sıx əlaqələr qurmaq və bu regionda güclü diaspora sahib olmaq üçün ciddi səbəblərdir. Məhz bu amilləri nəzərə alsaq tədqiq olunan mövzunun son dərəcə aktual olduğu aydınlaşar.

Müasir dövrdə diaspor sözünü bir çox elmi dairələrdə müxtəlif şəkildə izah edilir. Onun sosial bazasını müəyyənləşdirmək üçün qaçqınlar, əmək emiqrantları, milli azlıqlar kimi terminlərdən (anlayışlardan) istifadə olunur. Bir sözlə söhbət bu və ya digər siyasi və sosial səbəbdən öz tarixi vətənlərini tərk etmiş etnosun üzvlərindən gedir. Hər bir dövlətin milli maraqlarının dünyanın istənilən nöqtəsində layiqincə qorunması üçün həmin ölkənin orada güclü ideoloji baza-ya malik diasporu olmalıdır. Diasporun əsas məqsədi mənsub olduğu dövlətin maraqlarını yaşadıqları ölkədə təbliğ etməkdir. Müasir dünya siyasətində diasporların müstəsna rolu var və onlar dövlətlərin xarici siyasətində mühüm yer tuturlar.

Həmvətənlərimizin yaşadığı dünyanın istənilən ölkəsində, o cümlədən Mərkəzi Asiya respublikalarında da Azərbaycan diasporunun təşkilatçısı, yaradıcısı məhz ümummilliy lider Heydər Əliyev olmuşdur. Heydər Əliyev Türkiyə Cümhuriyyəti ilə qardaşlıq bağlarını möhkəmlətməklə bərabər, Mərkəzi Asiyadakı türk respublikaları ilə sıx əməkdaşlığı da daima prioritet saymışdır. Çünki, Azərbaycan Respublikası bu coğrafiyadakı strateji yerinə, güclü iqtisadi və infrastruktur imkanlarına görə Türkiyə və Mərkəzi Asiyanın türk ölkələri arasında əvəzolunmaz körpüdür. Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikasına rəhbərlik etdiyi illərdə bu körpünün real tərəfdaşlıq müstəvisi kimi təşəkkül tapmasında müstəsna rol oynamışdır. O, türkdilli ölkələrin dövlət başçılarının 1994-2001-ci illərdə keçirilmiş 6 sammitinin hamısında (18-19 oktyabr 1994-cü il İstanbul; 28 avqust 1995-ci il Bişkek; 21 oktyabr 1996-cı il Daşkənd, 9-10 iyun 1998-ci il Astana, 8 aprel 2000-ci il Bakı; 26-27 aprel 2001-ci il İstanbul) iştirak etmişdir və bu əməkdaşlıq formatında Azərbaycan Respublikasının fəal, təşəbbüskar mövqeyi hər zaman öndə olmuşdur.¹O, özünəməxsus uzaqgörənliklə qloballaşan, köklü transformasiya dövrünü yaşayan dünyanın tələblərini öncədən görür və bu səbəbdən xaricdə yaşayan soydaşlarımız arasında möhkəm həmrəyliyi həyati məsələ kimi ortaya qoyurdu.

---

¹ Əliyev Z. B. Türkdilli Xalqların Diasporları. Bakı, 2009, s.87.

Dünyanın heç bir xalqı xalqımız kimi yeni ilə həmrəylik, birlik, vətənpərvərlik ruhunda qədəm qoymur. Bütün xalqlar bu bayramı ancaq təqvimin dəyişməsi ilə əlamətdar bayram kimi qeyd edirlər. Dünyada ilk dəfədir ki, bu bayram bir xalqı milli zəmində birliyə, həmrəyliyə səsləyir. 1991-ci il dekabrın 16-da 31 dekabrın “Dünya Azərbaycanlılarının həmrəylik və birlik günü” olması haqqında qərarı məhz Heydər Əliyev imzalamışdır (həmin vaxt Heydər Əliyev Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri idi) .

Bu gün Azərbaycan diasporu təşkilatlanma mərhələsini başa vurduğuna görə növbəti yeni dövr üçün yeni vəzifələrin müəyyənləşdirilməsi, daha mütərəqqi praktik layihələrin hazırlanması və həyata keçirilməsi zərurəti meydana çıxmışdır. Diaspor proseslərinin tədqiqi təkcə akademik və tarixi deyil, həm də, ölkəsindən kənarında yaşayan millətlərin milli maraqlarına cavab verir. Bu kontekstdə dünyanın müxtəlif regionlarında, o cümlədən Mərkəzi Asiya respublikalarında fəaliyyət göstərən Azərbaycan diasporunun hərtərəfli və dərinləndirən öyrənilməsi xüsusi aktuallıq kəsb edir.

Tədqiqatın xronoloji çərçivəsi. Dissertasiyanın xronoloji çərçivəsi XX əsrin əvvəllərindən XXI əsrin əvvəllərinə qədər olan müddəti əhatə edir. Problem xronoloji çərçivəyə uyğun araşdırılmış və tədqiq edilmişdir. Yalnız I fəslin I yarım fəsilində (Mərkəzi Asiya respublikalarında Azərbaycan diasporunun təşəkkülü) problemin tarixi kökləri ilə bağlı məlumat vermək üçün müəllif xronoloji çərçivədən daha irəli getmişdir.

Mövzunun öyrənilmə səviyyəsi. Ümumilikdə Azərbaycan diasporunun təşkilatlanması kimi onun elmi araşdırmalara cəlb olunması da son dövrləri əhatə edir. Keçmiş sovet məkanında, eyni zamanda Azərbaycan Respublikasında diaspor mövzusu SSRİ-nin süqutundan sonra geniş tədqiq olunmağa başlanılmışdı. Azərbaycan diasporunun müxtəlif aspektləri ilə bağlı R. Mehdiyevin, Y. Mahmudovun, M. Seyidbəylinin, C. Qiyasinin, Ç. Qacarın, Ə.Həsənovun, A.Tahirinin, S.Əliyevanın, Ə.Ələkbərovun, V.Həbiboglundun, Q.Paşayevanın, Z.Əliyevin, V.Arzumanlının, E.Məmmədovun və başqa alimlərin monoqrafiyaları və məqalələri çox əhəmiyyətlidir. Dissertasiya işi yazılarkən əsasən aşağıdakı ədəbiyyatlara geniş istinad olunmuşdur:

– Müasir Azərbaycan milli tarixşünaslığında diaspor probleminin nəzəri əsaslarını və mahiyyətini elmi dövriyyədə ilk dəfə işıqlandıran müəlliflərdən olan A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun direktoru, AMEA-nın müxbir üzvü Y.M.Mahmudovun və həmin İnstitutun

”Azərbaycan diasporu” şöbəsinin müdiri M.H. Seyidbəylinin birgə elmi redaktorluğu ilə buraxılmış “Azərbaycan diasporu: tarix və nəzəriyyə”¹ və Y.Mahmudovun redaktorluğu ilə çap olunmuş ”Dünya Azərbaycanlıları: tarix və müasirlik”² adlı kitabları bu sahənin öyrənilməsinə layiqli töhfədir. M.H.Seyidbəylinin rus dilində çap olunmuş “Азербайджанская диаспора в России: особенности и тенденции формирования и развития 1988-2007 гг.” adlı kitabındakı diaspor probleminin nəzəri-konseptual əsasları ilə bağlı maraqlı fikirlərdən, təhlillərdən də bəhrələnilib. Belə ki, M.Seyidbəylinin fikrincə, diasporun yaranma və inkişaf tarixinin analizi belə nəticə çıxarmağa imkan verir ki, onun əsas əlaməti insanların öz ölkələrindən kənarında etnik cəmiyyətidir. Məhz öz vətənlərindən ayrılmaları faktı olmadan bu fenomenin mövcudluğundan danışmaq olmaz. Eyni zamanda diaspora digər xalq içərisində yaşayan hər hansı bir xalqın sadəcə bir hissəsi deyildir. Etnik icma kimi o öz xalqının milli şəxsiyyət “cizgilərini” daşıyır. Beləliklə diaspora – eyni etnik mənsubiyyətə malik olub, öz vətəninədən kənarında, öz inkişafı üçün ana etnosdan kənarında sosial institutları yaradan bir qrup insanın sabit birliyi. Yalnız assimilyasiyaya davamlı etnoslar diaspor yaratmaq qabiliyyətinə malikdirlər.³

– T.ü.e.d., prof. Əli Həsənov da “Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti” adlı əsərində xarici ölkələrdə yaşayan azərbaycanlıları dövlətin demoqrafik resursları sırasına aid etməklə yanaşı, həm də onların Azərbaycan Respublikasının xaricdəki imicinin qorunmasında əvəzsiz rola malik olduqlarını vurğulayır.⁴

- Dissertasiya işində istinad olunan tədqiqatçılardan biri də Emin Məmmədovdur. Onun “Azərbaycan diasporunun formalaşması və inkişafında dövlətin rolu” adlı dissertasiyasında mühacirətin səbəbləri, diaspor anlayışının etimologiyası, Azərbaycan dövlətinin diaspor siyasəti, bu siyasətin xüsusiyyətləri, həyata keçirilməsi mexanizmi və inkişafı tendensiyaları geniş şərh olunmuşdur.

---

¹ Y.M.Mahmudov və M.H. Seyidbəyli // Azərbaycan diasporu: tarix və nəzəriyyə. I buraxılış, Bakı: Astroliqraf LTD, 2005, 89 s.

² Y.M.Mahmudov. Azərbaycanlıları: tarix və müasirlik. I buraxılış, Bakı: 2003, 155 s.

³ Сейидбейли М.Г. Азербайджанская диаспора в России: особенности и тенденции формирования и развития 1988-2007 гг. Баку: ЭЛМ, 2009, 393 с.

⁴ Həsənov Ə. Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. Bakı, 2005, s.544

– Tədqiqatçı Qənirə Paşayevanın “Azərbaycan dövlətinin xarici siyasətində diaspor problemi” adlı dissertasiyasında müasir Azərbaycan dövlətinin xarici siyasət konsepsiyasında milli diaspor quruculuğu problemi, Azərbaycan və digər türkdilli diasporlarının əməkdaşlıq strategiyası, xaricdə yaşayan azərbaycanlıların təşkilatlanması konsepsiyası haqda qiymətli materiallar toplanmışdır.¹

– Vəli Həbibovun “Azərbaycan diasporu yeni mərhələdə” adlı kitabında Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin Azərbaycan diasporunun qurucusu olması, Azərbaycan diasporunun təşəkkül tarixi, formalaşması və fəaliyyəti haqda maraqlı məlumatlar öz əksini tapmışdır.²

– Cəfər Qiyasinin “Yaxın uzaq ellərdə” kitabı XIV-XV əsirlərdə Mərkəzi Asiyada yaşayan və öz fəaliyyətləri ilə Mərkəzi Asiyanın memarlıq tarixində silinməz izlər qoymuş azərbaycanlı memarlar haqda maraqlı faktlarla zəngindir.³

– Akademik Çingiz Qacarın “Azərbaycanın görkəmli şəxsiyyətləri” adlı kitabında toplanmış materiallar da dissertasiya işində tədqiqata cəlb olunmuşdur. Belə ki, kitabda Azərbaycandan Mərkəzi Asiyaya miqrasiya etmiş və orada yaşayıb fəaliyyət göstərmiş istedadlı şair, musiqçi, memar, elm xadimləri və s. azərbaycanlılar haqqında ətraflı məlumatlar yer almışdır.⁴

– Sadıq Sadıqov özünün “Tarixin qan yaddaşı” kitabında represiya illərində Mərkəzi Asiyaya sürgün olunmuş azərbaycanlılar haqda qiymətli materiallar toplanmışdır. Kitabın özünəməxsus cəhətlərindən biri də onun Daxili İşlər Nazirliyinin arxiv materialları əsasında yazılmasıdır.⁵ Repressiya illərini olduğu kimi işıqlandırmaq istiqamətində nəyinki tarixçilər, eyni zamanda bu materialların qorunub saxlandığı arxivlərdə işləyən ziyalılar, arxiv əməkdaşları da çox aktiv fəaliyyət göstərmişlər.

– Azərbaycanlıların Mərkəzi Asiya respublikaları ilə münasibət-

---

¹Paşayeva Q.Ə. Azərbaycan dövlətinin xarici siyasətində diaspor problemi: Fəl. elm. dok. ... dis. Bakı, 2003, 222 s.

²Həbibov V. Heydər Əliyev və Azərbaycan Diasporu. Bakı: “Qartal” nəşriyyatı. 2001, s.250

³Cəfər Qiyasi. Yaxın Uzaq ellərdə Bakı: Işıq, 1985, 92 s.

⁴Çingiz Qacar. Azərbaycanın görkəmli şəxsiyyətləri. Bakı, 1997, s.230

⁵Sadıxov S. Tarixin qan yaddaşı. Azərbaycan Respublikası Xatirə kitabı Nəşriyyatı Bakı: 2001, 366 s.

lərinin (1960-1980-ci illər) işıqlandırılmasında tarix üzrə fəlsəfə doktoru Ə.Ələkbərovun silsilə məqalələri qiymətli mənbədir. Məhz buna görə də müəllif dissertasiyanın tədqiqində bu məqalələrdən geniş surətdə bəhrələnməmişdir.¹

– Tarixçi alim Sevinc Ruintənin “Azərbaycan türk dövlətləri ilə əlaqələr sistemində” adlı monoqrafiyası da mövzunun tədqiqi üçün qiymətli mənbədir. Kitabda SSRİ-nin süqutundan sonra müstəqilliyini bərpa etmiş respublikamızın digər türk respublikaları ilə qarşılıqlı əlaqələri, bu əlaqələrin qurulmasında Heydər Əliyevin rolu, bu sahədə mövcud olan problemlər və onların həlli yolları haqqında ətraflı və dolğun məlumatlar, analitik təhlillər geniş yer almışdır.²

– Z.Əliyevin “Türkdilli xalqların diasporları” kitabında nəinki Azərbaycan diasporunun fəaliyyəti, eyni zamanda Türk, Qazax, Qırğız, Özbək, Türkmən diasporları haqda maraqlı faktlar toplanmışdır.³

– Tədqiqata cəlb olunmuş digər kitablardan biri də Vaqif Arzumanlının “Azərbaycan diasporu” adlı kitabıdır.⁴ Əsərdə dünyanın müxtəlif bölgələrinə (o cümlədən Mərkəzi Asiya respublikalarına) səpələnmiş həmvətənlərimizin ictimai-siyasi və iqtisadi-mədəni həyatı barədə geniş məlumatlar toplanmışdır. Azərbaycanda diaspora mövzusunda yazılan ilk kitablardan biri kimi qiymətli mənbə hesab olunsada qeyd etmək lazımdır ki, kitabın dilində publisistikanın üstünlük təşkil etməsi və istinad olunan mənbələrin bəzən redaktə olunmadan, olduğu kimi verilməsi hallarına da əsərdə rast gəlinir.

– Dissertasiyanın tədqiqi zamanı Azərbaycan Respublikası Diasporlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin nəşrlərindən, cari arxiv materiallarından və illik hesabat sənədlərindən, geniş surətdə istifadə olunmuşdur. Bunlardan “Azərbaycan diaspor təşkilatları üçün sənədlər və məlumatlar toplusu”, “Dünya azərbaycanlılarının II qurultayı”, “Qurultaya hesabat” (Dünya azərbaycanlılarının III qurultayı) və başqalarını qeyd etmək olar. 2012-ci ildə Diasporlarla İş üzrə Dövlət komitəsinin yaradılmasının onuncu ildönümü münasibətilə nəşr

---

¹ Ələkbərov Ə. Qazaxıstan və Mərkəzi Asiya respublikalarında neft sənayesinin təşəkkülü və inkişafında Azərbaycanın rolu // Dirçəliş – XXI əsr, 2013, №180, s.378-392.

² Sevinc Ruintən. Azərbaycan türk dövlətləri ilə əlaqələr sistemində. Bakı, 2005, s 210

³ Əliyev Z. B. Türkdilli Xalqların Diasporları. Bakı, 2009, s. 295.

⁴ Arzumanlı V. Azərbaycan Diasporu, Bakı, 2001, s 189.

olunmuş “Azərbaycan Diasporu” (Ensiklopedik məlumatlar toplusu) adlı kitab xüsusilə diqqətə layiqdir.¹ Diasporla maraqlanan geniş oxucu kütləsi və tədqiqatçılar üçün nəzərdə tutulmuş bu kitab qiymətli mənbə hesab oluna bilər.

Diaspor problemini müxtəlif aspektlərdən izah edə bilmək üçün tədqiqatçı tərəfindən Qərb ölkələrinin müəlliflərinin əsərlərinə də müraciət olunmuşdur. Məsələn: Qərb müəllifi E.Şayn hesab edir ki, diaspora anlayışında siyasi komponentlər daha dominantdır. Bu yanaşmanın əsas prinsipi sərhədlər ideyasıdır. Belə ki, yalnız ana etnosdan kənarında yaşayan milli azlıqlar diaspora adlana bilər. E.Şayn diaspora anlayışında siyasi komponentlər dominantlıq təşkil etdiyinə görə siyasi diaspora anlayışını təklif edir.² Demək olar ki, xarici ölkə müəlliflərdən diasporun ən dolğun xarakteristikasını Y.P.Platonov verir. Müəllifə görə: “Diaspora deyəndə - tarixi vətəmindən kənarında, özünün etnik qrup xarakteristikasını itirmək istəməyən və məcburən yaşadığı dövlətin yerdə qalan əhalisindən fərqlənən və eyni zamanda o ölkənin qaydalarına riayət etmək məcburiyyətində qalan etnik qrup deməkdir”.³

Dissertasiyanı yazarkən istifadə olunmuş bütün mənbələr tədqiqat obyektini kimi götürülən problemin müxtəlif cəhətlərini əks etdirmək baxımından əhəmiyyətli dərəcədədir. Onların hamısının kompleks şəkildə tədqiqata cəlb edilməsi, ayrı-ayrı mənbələrdə olan məlumatların sistemləşdirilməsi problemin tam mənzərəsini yaratmağa və dəqiq araşdırmalar aparmağa imkan vermişdir. Lakin bütün bunlarla bərabər, bu əsərlərin heç biri bizim qarşıya qoyduğumuz problemi tarixi baxımdan kompleks halında tədqiq etməmişdir.

Tədqiqatın mənbə bazası. Tədqiqat işində qarşıya qoyulan vəzifələri yerinə yetirmək üçün çoxlu sayda mənbələrə müraciət edilmiş, Azərbaycan xalqının ümummilliyet lideri Heydər Əliyevin nitq və çıxışlarından, Azərbaycan Respublikasının hazırkı Prezidenti İlham Əliyevin nitq və sərəncamlarından, mövcud tarixi ədəbiyyatlardan, Diasporlarla İş üzrə Dövlət komitəsinin nəşrlərindən, Qazaxıstan, Öz-

---

¹ Azərbaycan Diasporu. (Ensiklopedik məlumatlar toplusu) Bakı: Çarşıoğlu, 2012, s.654.

² Shain Y. Democrats and Secessionists: US Diasporas as Regime Destabilizers // İn: International Migration and Security (ED) by Miron Weiner Boulder / San Francisco, Oxford, 1993, p.287-322.

³ Платонов Ю.П. Этнический фактор Геополитика и психология. 2002,с.406.

bəkistan və Qırğızıstan respublikalarında fəaliyyət göstərən diaspor təşkilatlarının Cari Arxiv materiallarından¹, illik hesabat sənədlərindən, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Siyasi Sənədlər Arxivinin materiallarından, Mərkəzi Asiya respublikalarında fəaliyyət göstərən Azərbaycan diaspor təşkilatlarının saytlarından, Xarici İşlər Nazirliyinin arxiv sənədlərindən² və digər dövlət qurumlarının saytlarından, həmcinin mətbuat materiallarından geniş məlumat toplanmışdır.

2008-ci ilin dekabr ayında Bakı şəhərində Dünya Azərbaycanlılarının Əlaqələndirmə Şurasının toplantısı keçirildi. Bu toplantıda Dünya Azərbaycanlılarının II Qurultayının qərarına uyğun olaraq xarici ölkələrdə yaşayan azərbaycanlıların birliyinin ideoloji prinsiplərini müəyyənləşdirən, diasporumuzun qarşısında duran tarixi vəzifələri özündə əks etdirən, Azərbaycançılıq ideologiyasının fundamental prinsiplərinə əsaslanan vahid bir konsepsiya - “Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik Xartiyası” adlı mühüm bir tarixi sənəd qəbul olundu. Bu sənəd də qiymətli bir mənbə kimi tədqiqata cəlb olunmuşdur.

İstifadə olunmuş bütün bu mənbələr tədqiqat obyektini kimi götürülən problemin müxtəlif cəhətlərini əks etdirirlər. Onların hamısının tədqiqata cəlb edilməsi, ayrı-ayrı mənbələrdə olan məlumatların sistemləşdirilməsi problemin tam mənzərəsini yaratmağa və dəqiq araşdırmalar aparmağa imkan vermişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi tədqiqatın obyektini olan Mərkəzi Asiya Respublikalarında Azərbaycan Diasporunun təşəkkülü və fəaliyyəti tarixi problemini tədqiq etməkdir. Bununla əlaqədar olaraq tədqiqatın qarşısında duran vəzifələr aşağıdakılardan ibarətdir:

– Azərbaycanlıların Mərkəzi Asiya regionuna miqrasiya səbəblərini və dövrlərini araşdırmaq;

---

¹ Qazaxıstan Respublikasının Astana şəhərində fəaliyyət göstərən Azərbaycan diaspor təşkilatı “Xəzər” mədəniyyət mərkəzinin cari arxivi”// Qırğızıstan Respublikasının Bişkek şəhərində fəaliyyət göstərən Azərbaycan diaspor təşkilatı “Azəri” mədəniyyət mərkəzinin cari arxivi”// Özbəkistan Respublikasının Daşkənd şəhərində fəaliyyət göstərən Azərbaycan diaspor təşkilatı “Azərbaycan milli mədəniyyət mərkəzi”nin cari arxivi.

² Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyinin Arxivi F.26, siy.11, iş 56, v.30-56// Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyinin Arxivi: F.26, siy.11, iş 56, v.110-183// Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyinin Arxivi: F.26, siy.11, iş 58, v.53-72 // Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyinin Arxivi: F.26, siy.11, iş 56, v.260-275

– Mərkəzi Asiya regionuna miqrasiya etmiş azərbaycanlıların bu regionda yaranmış müstəqil dövlətlərdə bir diaspor kimi təşkilatlanmaları prosesini tədqiq etmək;

– Mərkəzi Asiya respublikalarında Azərbaycan diaspor təşkilatlarının fəaliyyətini tədqiq etmək;

– Dünya miqyaslı diasporların fəaliyyətini nəzərdən keçirərək, Mərkəzi Asiya respublikalarında Azərbaycan diaspor təşkilatlarının fəaliyyətini qiymətləndirmək;

– Mərkəzi Asiya respublikalarında Azərbaycan diaspor təşkilatlarının fəaliyyətinin səmərəli təşkili, perspektivləri ilə bağlı konkret təklif və tövsiyələr vermək.

Dissertasiya işinin metodoloji əsası. Dissertasiyanın nəzəri-metodoloji bazasına gəlincə, araşdırma gedişində qarşıya qoyulan vəzifələrin yerinə yetirilməsində bir sıra elmi-nəzəri metodlardan istifadə edilmişdir. Bu əsasən konseptuallıq, obyektivlik və tarixilik prinsipləri, mənbə və tədqiqat materiallarına tənqidi yanaşma onların müqayisəli təhlili metodlarıdır.

Tədqiqat gedişində istifadə olunan əsas metod isə, şübhəsiz, hadisələrə analitik yanaşma metodudur ki, bu da müasir tarix üzrə tədqiqat işlərində zəruridir. Nəzərə alsaq ki, tədqiqatın mənbə bazasının müəyyən hissəsini rəsmi sənədlər, xronikalar, publisistik materiallar təşkil edir onda qeyd etdiyimiz metodun vacibliyi bir daha təsdiqlənir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiyada ilk dəfə olaraq azərbaycanlıların XX əsrdə Mərkəzi Asiyaya miqrasiyasının əsas səbəbləri illər üzrə ümumi şəkildə aşağıdakı kimi izah olunmuşdur:

1920-1930-cu illərdə Sovet hakimiyyətinin müxtəlif bəhanələrlə həyata keçirdiyi sürgünlər, repressiyalar;

1940-cı illərin ortalarından başlayaraq Mərkəzi Asiyada neft sənayesinin yaranması və inkişafında azərbaycanlıların əməyindən və təcrübəsindən istifadə məqsədi ilə peşəkar neftçi həmvətənlərimizin həmin ölkələrə daimi və ya mövsümi xarakterli işlərə göndərilməsi; (Onu da qeyd edək ki, bu proses 1960-cı illərdə də davam edirdi)

1950-ci illər xam və dincə qoyulmuş torpaqlardan istifadə zamanı azərbaycanlıların əməyindən və təcrübəsindən istifadə məqsədi ilə həmvətənlərimizin həmin ölkələrə daimi və ya mövsümi xarakterli işlərə göndərilməsi;

1970-1980-ci illərin əvvəllərində elmi mübadilə, Mərkəzi Asiya ölkələrində təhsil alan azərbaycanlıların sayının artması;

1980-ci illərin sonu - 1990-cı illərdə Azərbaycanda baş verən siyasi, iqtisadi gərginliyin nəticəsi olaraq yaranan işsizlik problemi ilə əlaqədar olaraq həmvətənlərimizin bir qismi Mərkəzi Asiya ölkələrinə üz tutdular.

Tədqiqatın elmi yeniliyi həm də problemin qoyuluşu ilə müəyyən edilir və aşağıdakı müddələrdə əks olunur:

– Mərkəzi Asiya regionunun ayrı-ayrı respublikalarında azərbaycanlıların məskunlaşması haqda hansısa bir dövrü əhatə edən tədqiqatlar olsa da bu regionun bütün respublikalarında azərbaycanlıların məskunlaşması ilk dəfə məhz bu dissertasiyanın tədqiqat obyektinə çevrilmişdir;

– Mərkəzi Asiya respublikalarında fəaliyyət göstərən Azərbaycan diaspor təşkilatlarının fəaliyyətləri ilk dəfədir ki, elmi-tarixi dövriyyəyə gətirilmişdir;

– Mərkəzi Asiya respublikaları ilə ölkəmiz arasında münasibətlərdə diasporun yeri və rolu araşdırılmışdır;

– Digər xalqların, xüsusilə türkdilli xalqların diaspor təşkilatları ilə əməkdaşlığı zəruri edən amillər təhlil olunmuşdur;

– Mərkəzi Asiya respublikalarında fəaliyyət göstərən Azərbaycan diaspor təşkilatlarının fəaliyyətindəki nöqsanlar göstərilmiş və onların aradan qaldırılması yolunda tövsiyələr verilmişdir;

– Mərkəzi Asiya respublikalarında Azərbaycan diaspor təşkilatlarının fəaliyyətinin səmərəli təşkili, perspektivləri ilə bağlı tövsiyələr verilmişdir;

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqat işinin praktik əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, diaspor probleminin kompleks halında öyrənilməsi, bu sahədə bir sıra elmi-nəzəri və siyasi məsələlərin həllinə səy göstərilməsi, Azərbaycan diasporunun mövcud durumunun təhlil edilərək konkret təkliflərin irəli sürülməsi dissertasiyanın elmi-praktik əhəmiyyətini artırır və mövzu üzrə mövcud olan boşluqların müəyyən qədər doldurulmasına imkan yaradır. Mərkəzi Asiya respublikalarında Azərbaycan diasporunun səmərəli fəaliyyəti üçün dissertasiyada verilən təkliflərin diaspor təşkilatları tərəfindən nəzərə alınması faydalı olardı.

Tədqiqatın aprobasiyası. Dissertasiya işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun "Azərbaycan diasporu" şöbəsində yerinə yetirilmişdir. Dissertasiya bu şöbədə iki dəfə müzakirə olunmuş və şöbənin 8 oktyabr 2014-cü il tarixli iclasının qərarına əsasən müdafiəyə məsləhət görülmüşdür. Dissertasiya işinin əsas müddəaları və nəticələri iddiaçının elmi-nə-

zəri, elmi-praktik konfranslardakı çıxışlarında, Azərbaycanda və xaricdə nəşr olunan məqalələrində öz əksini tapmışdır.

Dissertasiyanın quruluşu. Dissertasiya giriş, iki fəsil, 8 yarımfəsil, nəticə, istifadə edilmiş mənbə və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

II. DISSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

Girişdə mövzunun aktuallığı, problemin mənbəşünaslıq bazası, öyrənilmə səviyyəsi, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, mənbə və nəzəri-metodoloji bazasının icmalı verilmişdir. Girişdə həmçinin, tədqiqatın elmi yeniliyi, nəzəri və praktik əhəmiyyəti haqqında ətraflı bəhs olunur.

Dissertasiyanın “**Mərkəzi Asiya Respublikalarında Azərbaycan Diasporunun təşəkkülü**” adlanan birinci fəslə üç yarımfəsildən ibarətdir. “**Mərkəzi Asiya regionunda azərbaycanlıların məskunlaşması tarixindən**” adlanan birinci yarımfəsildə qədim dövrdən başlayaraq 1920-ci ilədək davam edən müddətdə Azərbaycanın Mərkəzi Asiya regionunda mövcud olan dövlətlərlə qarşılıqlı mədəni, iqtisadi və siyasi əlaqələri, eyni miqrasiya prosesləri, onların səbəbləri haqqında geniş məlumat verilir. Mərkəzi Asiya Respublikalarında Azərbaycan diasporunun tarixi haqqında yazarkən ilk növbədə qeyd olunmuşdur ki, o, uzun tarixi proseslərin nəticəsi kimi meydana gəlmişdir.

Dissertasiyanın ikinci yarımfəsili “**1920-1940-cı illərdə Mərkəzi Asiya respublikalarında azərbaycanlıların məskunlaşması**” adlanır. Burada Sovet imperiyasının həyata keçirdiyi kütləvi repressiya və sürgün siyasəti ardıcılıqla izah olunmuş və bu siyasətin həyata keçirilməsinin nəticələrindən biri kimi azərbaycanlıların Mərkəzi Asiya torpaqlarında kütləvi şəkildə məskunlaşması ilə bağlı faktlar geniş yer almışdır.

Dissertasiyanın üçüncü yarımfəsili “**1950-1980-ci illərdə Mərkəzi Asiya respublikalarında azərbaycanlıların məskunlaşması**” adlanır. Burada qeyd olunur ki, 1940-cı illərin ortalarından başlayaraq Mərkəzi Asiyada neft sənayesinin yaranması və inkişafında azərbaycanlıların əməyindən və təcrübəsindən istifadə məqsədi ilə peşəkar neftçi həmvətənlərimizin həmin ölkələrə daimi və ya mövsümi xarakterli işlərə göndərilməsi növbəti miqrasiyaya səbəb oldu.¹ 1950-ci

---

¹ Qazaxıstan və Mərkəzi Asiya respublikalarında neft sənayesinin təşəkkülü və inkişafında Azərbaycanın rolu // Dirçəliş – XXI əsr, 2013, №180, s.378-392.

illərdəki miqrasiyaların əsas səbəbi isə xam və dincə qoyulmuş torpaqlardan istifadə zamanı azərbaycanlıların əməyindən və təcrübəsindən istifadə məqsədi ilə həmvətənlərimizin həmin ölkələrə daimi və ya mövsümi xarakterli işlərə göndərilməsi ilə bağlı idi.¹ 1970-1980-ci illərin əvvəllərində elmi mübadilə, Mərkəzi Asiya ölkələrində təhsil alan azərbaycanlıların sayının artması ilə bağlı dissertasiyada maraqlı faktlar var.

1980-ci illərin sonu - 1990-cı illərdə Azərbaycanda baş verən siyasi, iqtisadi gərginliyin nəticəsi olaraq yaranan işsizlik problemi ilə əlaqədar olaraq həmvətənlərimizin bir qisminin Mərkəzi Asiya respublikalarına üz tutması da öz növbəsində azərbaycanlıların sayının bu ölkələrdə artmasına səbəb oldu.

Dissertasiyanın “Mərkəzi Asiya respublikalarında Azərbaycan Diasporunun təşkilatlanması və fəaliyyəti” adlanan ikinci fəslə beş yarım fəsilədən ibarətdir. Birinci yarım fəsil **“Dünya azərbaycanlılarının qurultay-larının, Türkdilli dövlətlərin diaspor təşkilatlarının toplantılarının, forumlarının Azərbaycan Diasporunun fəaliyyətinə təsiri”** adlanır. Burada 2001-ci il, 9-10 noyabr tarixində Bakı şəhərində Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayının keçirilməsinin Azərbaycan diaspor tarixində ən önəmli hadisələrdən birinə çevrilməsi qeyd olunur. Daha sonra 2006-cı ilin mart ayının 16-da Bakı şəhərində Dünya Azərbaycanlılarının II Qurultayının,² 2011-ci il iyul ayında Dünya azərbaycanlılarının III qurultayını³ keçirilməsi onun Azərbaycan diasporunun fəaliyyətinə müsbət təsiri haqqında məlumat verilir. Türkdilli xalqların vahid ideologiya ətrafında birləşməsi istiqamətində atılan ən uğurlu addım 2013-cü ilin 21 iyun tarixində Bakıda Diasporla İş üzrə Dövlət Komitəsinin təşkilatçılığı ilə Türkdilli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Şurasına üzv ölkələrin diaspor təşkilatları rəhbərlərinin I Forumunun keçirilməsi oldu⁴ Forumda “Türkdilli ölkələrin diaspor təşkilatlarının Birgə Fəaliyyət Strategiyası” hazırlandı⁵. Bu strategiya

---

¹ Yusifov Y. Xam və dincə qoyulmuş torpaqlardan istifadə edilməsində Azərbaycan zəhmətkeşlərinin iştirakı Bakı, 1976, s. 16

² Dünya Azərbaycanlılarının II Qurultayı. Bakı: “Çaşıoğlu”, s.19

³ Dünya Azərbaycanlılarının III Qurultayı. Qurultaya hesabat. Bakı: “Adventa”, 2011, s. 296

⁴ Türkdilli dövlətlərin əməkdaşlıq şurasına üzv ölkələrin diaspor təşkilatları rəhbərlərinin I Forumu. Bakı, 2013, s.48

⁵ Türk Şurası Türkdilli diaspor birgə fəaliyyət strategiyası. Bakı: “Araz” nəşriyyatı, 2013, s.52.

mövcud vəziyyətdə qarşıda duran vəzifələri müəyyənləşdirərək onların həlli yolunu göstərir.

“Tacikistan Respublikasında Azərbaycan Diasporunun fəaliyyəti” adlanan ikinci yarım fəsildə qeyd olunur ki, Mərkəzi Asiya respublikalarından biri olan Tacikistan Respublikası azərbaycanlıların miqrasiya etdiyi ölkələrdəndir. Tacikistan Respublikası Mərkəzi Asiyanın türkdilli olmayan yeganə respublikasıdır. Türkdilli olmasa da tacik xalqı ilə xalqımızın orta q meyarlari çoxdur. Bunlardan tarixi əlaqələri, eyni dinə sitayiş etməyimizi, mədəni-mənəvi yaxınlığımızı misal göstərmək olar. Tacikistanda təxminən 4 min nəfərə yaxın azərbaycanlı yaşayır. Onların bir qismi Mərkəzi Asiyaya, o cümlədən Tacikistana XX əsrin 20-30-cu illərində savadsızlığı ləğv etmək məqsədilə göndərilən ziyalılar, digərləri isə Stalin repressiyasına məruz qalan azərbaycanlıların övladlarıdır. Azərbaycanlı Mirzə Davud Hüseynov 1930-1933-cü illərdə Tacikistan KP MK-nın birinci katibi olub.

Tacikistan Respublikasında Azərbaycan diasporunun təşkilatlanması digər Mərkəzi Asiyanın respublikalarına nisbətən daha gec - Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayından sonrakı dövrə təsadüf edir. Hansı ki, digər Mərkəzi Asiya respublikalarında (Türkmənistan Respublikası istisna olmaqla) Azərbaycan diasporunun təşkilatlanması 1990-cı illərdən başlamış və bir sıra təşkilatların yaranması ilə nəticələnmişdir.

2011-ci ilin iyununda Düşənbədə bir qrup azərbaycanlı diaspor nümayəndələrinin təşəbbüsü ilə “Tacikistan Azərbaycanlılarının Dostluq və Mədəniyyət Mərkəzi” yaradılmışdır.¹ Mərkəzin məqsədi Tacikistanda Azərbaycan mədəniyyətinin, dilinin, tarixi dəyərlərinin, adət-ənənələrinin Tacikistanda yaşayan həmvətənlərimiz arasında qorunub saxlanması və təbliği, iki xalq arasında dostluq münasibətlərinin möhkəmləndirilməsidir. Həmçinin, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin tarixi, ermənilərin işğalçılıq siyasəti, problemin sülh yolu ilə həlli istiqamətində Azərbaycanın təşəbbüsləri, ölkəmizdə aparılan sosial-iqtisadi inkişaf, hüquqi, dünyəvi və demokratik dövlət quruculuğu istiqamətində görülən işlər haqqında Tacikistan ictimaiyyətinə düzgün və reallıqları əks etdirən məlumatların çatdırılması Mərkəzin fəaliyyətinin önəmli hissəsini təşkil edir.

---

¹ Azərbaycan Diasporu. (Ensiklopedik məlumatlar toplusu), Bakı: Çarşıoğlu, 2012, s.654.

Üçüncü yarımfəsil “Özbəkistan Respublikasında Azərbaycan Diasporunun fəaliyyəti” adlanır. Burada qeyd olunur ki, rəsmi məlumatlara əsasən hal hazırda Özbəkistan respublikasında 41 min nəfər, qeyri-rəsmi məlumatlara görə 60 min nəfərə yaxın azərbaycanlı yaşayır. Səmərqənd, Nəvai, Buxara, Fərqanə, Sırdərya o cümlədən, paytaxt Daşkənd şəhərində soydaşlarımız daha sıx məskunlaşmışlar.¹ Özbəkistan Respublikasının qanunlarına uyğun olaraq oradakı həmvətənlərimiz özlərinin bir neçə ictimai, milli-mədəni təşkilatlarını yaratmışlar. Buradakı soydaşlarımızın ağsaqqallar şurası, qadınlar cəmiyyəti, gənclər təşkilatı və digər ictimai qurumları var.

Özbəkistanda bir neçə Azərbaycan mədəniyyət mərkəzləri fəaliyyət göstərir. Onlardan ən birincisi 1989-cu ildə Daşkənddə fəaliyyətə başlayan «Qardaşlıq» Azərbaycan Mədəniyyət Mərkəzi olmuşdur.² Mərkəzin əsas məqsədi bir diaspor təşkilatı olaraq Özbəkistanda yaşayan soydaşlarımız arasında sıx əlaqələr yaratmaq, onları Azərbaycanda baş verən hadisələrlə yaxından tanış etmək, milli mənəvi dəyərlərin qorunub saxlanılmasına çalışmaq, Azərbaycan və Özbəkistan xalqları arasında dostluq əlaqələrini möhkəmləndirməkdir.

Səmərqənddə 8 (Komitənin hesabatlarında 13 min göstərilmişdir) mindən artıq azərbaycanlı yaşayır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Özbəkistan Respublikasının bir çox şəhərlərində yaşayan azərbaycanlılar kimi, Səmərqənd şəhərində yaşayan azərbaycanlıların da əksəriyyəti çox təəssüf olsun ki, iranlı kimi qeydiyyata alınmışdır. Səmərqənd şəhərində yaşayan həmvətənlərimizi öz ətrafında birləşdirən “Azərbaycan-Özbəkistan” Mədəni-İqtisadi Əlaqələr Cəmiyyəti 1992-ci ildə fəaliyyətə başlamışdır. Səmərqənd şəhərində mərkəzi küçələrdən biri XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəllərində Mərkəzi Asiyada fəaliyyət göstərən azərbaycanlılardan biri olan, böyük maarifçi və pedaqoq, yazıçı və publisist Seyid Rza Əlizadənin adını daşıyır. Bu küçədə həmçinin Seyid Rza Əlizadənin ev muzeyi, büstü var³. Səmərqənddə, o cümlədən bütün Özbəkistanda adı hörmətlə yad edilən digər bir azərbaycanlı Məqsud Şeyxzadədir. Məqsud Şeyxzadə Özbəkistan ədəbiyyatının, elminin məşhur filosof şairi, dramaturqu, ustad tərcümə-

---

¹ Özbəkistan Respublikasının Daşkənd şəhərində fəaliyyət göstərən Azərbaycan diaspor təşkilatı Azərbaycan Milli Mədəniyyət Mərkəzinin Cari Arxivi.

² Azərbaycan Diasporu. (Ensiklopedik məlumatlar toplusu) Bakı: Çapaşoğlu, 2012, s.654.

³ Ализаде Ф. Сейид Ризо Ализаде. Ташкент, 2011, s.240.

çisi, böyük alimi, görkəmli pedaqoqu, dilçisi, tənqidçisi, folklorşünası və ədəbiyyatşünası olmuşdur. Özbək xalqı onu öz balası kimi bağrına basmış, şöhrətləndirmişdir. Məqsud Şeyxzadə elə bir həyat, elə bir ömür yaşamışdır ki, bu tale iki qardaş xalqın yüzilliklər boyu ədəbi əlaqələr tarixinin canlı varisi, mənəvi körpüsü olmuşdur.

Özbəkistanda fəaliyyət göstərən Azərbaycan diasporunun dəstəyi ilə Azərbaycan Respublikasının bütün dövlət və milli bayramları keçirilir. Bunda başqa Azərbaycan tarixinə qara hərfələrlə yazılmış 31 mart azərbaycanlıların soyqırımı, 20 yanvar faciəsi və Xocalı soyqırımının anım günləri qeyd olunur. Eyni zamanda görkəmli ictimai-siyasi xadimlərin yubiley tədbirləri müntəzəm şəkildə qeyd olunur.

2010-cu il sentyabrın 27-də Daşkənddə Azərbaycanın Özbəkistandakı səfirliyinin nəzdində Heydər Əliyev adına Mədəniyyət Mərkəzinin binasının əsaslı təmir və bərpadan sonra açılışı olmuşdur. Bu təşkilatın binası paytaxt Daşkəndin ən yaraşlıq küçələrindən biri olan “Heydər Əliyev küçəsində” yerləşir.

Dördüncü yarımfəsil “Qazaxıstan Respublikasında Azərbaycan Diasporunun fəaliyyəti” adlanır. Qazaxıstan Mərkəzi Asiya regionunun ərazi baxımından ən böyük dövlətidir. Ölkə kəskin kontinental iqlimə malikdir. Elə bu səbəbdən də SSRİ-nin hakim dairələri cəza vermək istədiyi insanların böyük əksəriyyətini ya Sibirə ya da Qazaxıstanın ucsuz-bucaqsız çöllərinə sürgün edirdi. Bütün bu sürgünlərin nəticəsidir ki, Qazaxıstan çoxmillətli ölkəyə çevrilmişdir Rəsmi məlumatlara əsasən 90 min, qeyri rəsmi məlumatlara əsasən isə 150 min nəfər azərbaycanlı Qazaxıstan Respublikasında yaşayır.

1990-cı illərin sonlarından etibarən Aktyubinsk vilayətində “Dostluq”, Jambul vilayətində “Azəri”, Qərbi-Qazaxıstan vilayətində “Birlik”, Qaraqanda vilayətində “Namus”, Kustanay vilayətində “Heydər”, Pavlodar vilayətində “Vətən” və s. Azərbaycan mədəniyyət mərkəzləri fəaliyyət göstərir.¹

2001-ci ildə Müseyib Novruzovun təşəbbüsü ilə Qazaxıstan, Qırğızıstan və Özbəkistan azərbaycanlılarının milli mədəniyyət mərkəzlərini “Turan” Konqresində birləşdirdi. Sonradan yaranan “Ozan” (Alma-Ata şəhərində), “Qardaşlıq” (Daşkənd şəhərində), “Xəzər” (Bişkek şəhərində) diaspor təşkilatları “Turan” Konqresinin ideya

---

¹ Azərbaycan Diasporu. (Ensiklopedik məlumatlar toplusu) Bakı: Çapaşoğlu, 2012, s.654.

davamçıları idilər.¹

Hal-hazırda Qazaxıstanda fəaliyyət göstərən Qazaxıstan Azərbaycanlılarının Mədəni Mərkəzləri İttifaqı böyük bir qurumdur. 12 diaspor təşkilatını birləşdirən bu İttifaq koordinasiya mərkəzidir. Bu Mərkəzə Qazaxıstanda yaşayan azərbaycanlı ziyalıların ən qabaqçıl nümayəndələrindən biri olan Vidadi Salahov rəhbərlik edir.² 1957-ci ildə Azərbaycanın Kəlbəcər rayonunda anadan olan Vidadi Salahov orta məktəbi bitirdikdən sonra ali təhsilini Qazaxıstanın Voronej Dövlət Universitetində almış və elə həmin ölkədə də pedaqoji fəaliyyətə başlamışdır. Sonralar elmi axtarışlarını davam etdirən Vidadi müəllim tarix üzrə fəlsəfə doktoru elmi adını almışdır. 2004-cü ildən “Turan-express” qəzetinin baş redaktoru vəzifəsində çalışmağa başlamışdır. Qazaxıstan Prezidentinin 2 minnətdarlıq məktubu, “Qızıl qartal” ordeni ilə, 10-dan çox diplom və fəxri fərmanla təltif olunmuşdur. 2011-ci ildə isə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı ilə xalqlar arasında dostluğun möhkəmləndirilməsi və Azərbaycan diasporunun inkişafı sahəsindəki xidmətlərinə görə “Tərəqqi” medalı ilə təltif olunmuşdur.³

Qazaxıstanın paytaxtı Astananın mərkəzi küçələrindən biri erməni Mirzoyanın adını daşıyırdı. O, Mirzoyan ki, Stalin totalitarizminin, repressiya siyasətinin həyata keçirilməsində aktiv fəaliyyət göstərməklə 1937-1940-cı illərdə qazax xalqının kütləvi qırğına şəxsən başçılıq etmişdir. “Tarix fakta əsaslananda dəqiq olur” fikrini rəhbər tutan Vidadi Salahov Qazaxıstanın dövlət arxivində tədqiqat apararaq Mirzoyanın 1 dekabr 1937-ci il tarixində Alma-Ata şəhərindən Stalinə göndərdiyi gizli məktubu aşkar etmiş və erməni diasporunun tənələrinə baxmayaraq bu məktubu mətbuatda işıqlandırmaqla Qazaxıstan ictimaiyyətinin diqqətinə çatdırmışdır. Məktubda Mirzoyan cinayətlərini böyük qəhrəmanlıq hissi ilə şərh edərək yazırdı: “Antisovet ünsürlərindən birinci kateqoriya 8 min insan, ikinci kateqoriya 8 min insanı repressiya edilməsi ixtiyarı bizə verilmişdir. İndi demək olar ki, bu limiti doldurmuşuq. Biz 10 dekabra qədər antisovet elementlərini tamamilə məhv etməli və təmizləməliyik. Şipyon və təxribat işlərinə görə bu iki kateqoriyaya aid təşkilatlar və qurumlar bizim tərəfimizdən ləğv olunub ki, bu da qoyulmuş 1600 nəfər limitdən çoxdur. Bütövlükdə sıralarımızı təmizləmək üçün I kateqoriyadan 600

---

¹ Qazaxıstan Respublikasının Astana şəhərində fəaliyyət göstərən Azərbaycan diaspor təşkilatı “Xəzər” Mədəniyyət Mərkəzinin Cari Arxivi.

² Yenə orada.

nəfər, II kateqoriyadan 1000 nəfər repressiya etməyimizə icazə verəsiniz”¹.

Bu məktub Qazaxıstan ictimaiyyəti tərəfindən böyük maraq və nifrətlə qarşılanmışdır. Qazaxıstanın ziyalı insanları mətbuatda, sosial şəbəkələrdə bu haqda çox maraqlı fikirlər söyləmiş, əslində qazax xalqının düşməni olan Mirzoyanın adını daşıyan küçənin adının dəyişdirilərək qazax xalqının həyatında həqiqətən müsbət xidmətləri olmuş digər şəxsin adı ilə əvəz olunmasını tələb etmişlər. Hələlik yeni ad verilməsə də Mirzoyanın adı bu küçədən götürülmüşdür. Bax, bu sözün həqiqi mənasında diasporun fəaliyyətidir. Həm də erməni diasporunun tətbiq etdiyi terror, böhtan atmaq və sair kimi düzgün olmayan metodlarla yox, sağlam, fakta əsaslanan, sivil mübarizə yolu ilə qələbə!

Bəşinci yarımfəsil “Qırğızıstan Respublikasında Azərbaycan Diasporunun fəaliyyəti” adlanır. Azərbaycanlıların Mərkəzi Asiyada sıx məskunlaşdığı respublikalardan biri də Qırğızıstan Respublikasıdır. Qırğızıstan Respublikasının paytaxtı Bişkek şəhərində “Azəri Mədəniyyət Mərkəzi” adlı Azərbaycan diaspor təşkilatı fəaliyyət göstərir. 1992-ci ilin sonlarında yaranan bu təşkilat bu gün də öz fəaliyyətini uğurla davam etdirir.

1994-cü ildə Qırğızıstanda yeni bir mədəniyyət mərkəzi, “Xəzər” yaradılmışdır. Qırğızıstanda yaşayan bütün tanınmış azərbaycanlılar bu mərkəzin ətrafında sıx birləşmişdilər. Təşkilat mövcud olduğu illərdə Qırğızıstanda yaşayan soydaşlarımızın problemlərini aradan qaldırmaq, gənclərimizin təhsillə bağlı qayğılarını həll etmək istiqamətində xeyli işlər görmüşdü. Qırğızıstanın fəxri inşaatçısı, Böyük Vətən müharibəsinin veteranı Ə.Həsənov özünün “Qırğızıstanda Azərbaycanlılar” adlı əsərində 1930-cu illərin repressiyası nəticəsində Qırğızıstana sürgün olunmuş azərbaycanlılar haqda qiymətli materiallar işıqlandırmışdır². (Əsəd Həsənov 1933-cü ildə ailəsi ilə birlikdə Azərbaycanın Salyan rayonunun Qarabağlı kəndindən Qazaxıstanın Akmolinski vilayətinin Şortanı dəmiryol stansiyasına sürgün olunmuş azərbaycanlılardan biridir. 1934-cü ildə isə onları Qırğızıstana sürgün etmişlər.) 2002-ci ildə bu təşkilat öz fəaliyyətini dayandırdı, daha doğrusu “Azəri Mədəniyyət Mərkəzi” adlı Azərbaycan diaspor təşkilatı

¹ Qazaxıstan Respublikasının Astana şəhərində fəaliyyət göstərən Azərbaycan diaspor təşkilatı “Xəzər” Mədəniyyət Mərkəzinin Cari Arxivini.

² Гасанов А.Г. Азербайджанцы в Кыргызстане. Бишкек, 2008, s.367. Altun Köprü-Golden Bridge Bişkek: 2011, №5, s.106.

tına birləşdi. Belə ki, hər iki təşkilatın nümayəndələri eyni məqsəd və eyni amal uğrunda (Qırğızıstanda Azərbaycanlıların haqlarının qorunması, onlara lazımı hüquqi, mənəvi və hətta bəzən maddi yardımların edilməsi və s.) çalışdıqları üçün onların ayrı-ayrı təşkilatlar halında deyil, bir təşkilatda birlikdə fəaliyyət göstərməyi daha məqsədə uyğun hesab etdilər. Bu diaspor təşkilatının rəhbəri Qırğızıstanın Əməkdar hüquqşünası Əzizağa Əliyev XX əsrin 30-cu illərində Qazaxıstanın Cambul vilayətinin Çu rayonunda Yeni Yol kəndinə sürgün olunan soydaşlarımızın övladlarından biridir. Onun anası burada ağır şəraitdə, fədakarcasına əməklə məşğul olduqları üçün “Sosialist Əməyi Qəhrəmanı” adına layiq görülmüş 11 azərbaycanlıdan biridir¹. Qırğızıstanda yaşayan və uğurlu fəaliyyəti ilə həmvətənlərinə dayaq, arxa olan Azərbaycan diaspor nümayəndələrindən biri də Xəlilov Qiyas İsmayıl oğludur. O, 1994-cü ildə “Lina” mebel şirkətini təsis etmişdir. Şirkət Qırğızıstanın mebel istehsalında özünəməxsus yer tutur. 2011- i ildə “İlin ən yaxşı iş adamı”, 2013-cü ildə “İlin ən yaxşı iqtisadçısı” adlarına layiq görülmüşdür. Rəhbərlik etdiyi şirkətin işçi heyətində xeyli sayda azərbaycanlı fəaliyyət göstərir. Qiyas Xəlilov xeyriyyəçilik fəaliyyəti ilə də məşğul olur. Mustafa Kamal Atatürkün adını daşıyan beynəlxalq xeyriyyə fondu tərəfindən 2007-ci ildə qızıl medalla təltif olunmuşdur.² Qiyas Xəlilov kimi həmvətənlərimiz nəinki Qırğızıstanda yaşayan azərbaycanlıların eyni zamanda bütün xalqımızın fəxridirlər.

Bişkekdə mövcud olan Azərbaycan diaspor təşkilatlarından biri də “Türkdilli Dövlətlərin Siyasətinə Dəstək Fondu”dur. 2005-ci ildən Bişkekdə rəsmi şəkildə fəaliyyətə başlamışdır. Fondun fəaliyyətinin əsas istiqaməti türkdilli dövlətlərin liderlərinin müxtəlif ölkələrdə geniş təbliğatını təşkil etmək, xalqlarımız arasında birlik və əlaqələrin formalaşmasında dahi siyasətçilərin rolunu daha geniş auditoriyaya çatdırmaqdır.³ Fondun bu günə qədər gerçəkləşdirdiyi tədbirlər həm rəsmi, həm də ictimai dairələrdə böyük maraqla qarşılanmışdır. Bu fond Azərbaycan mədəniyyətinin, Azərbaycan ədəbiyyatının təbliği məqsədi ilə 40-dan çox kitabı qırğız və rus dillərinə tərcümə edərək, çap etdirmişdir. Bu kitabları ölkənin demək olar ki, bütün mərkəzi kitabxanalarına pulsuz şəkildə paylanmışdır. Azərbaycan diasporu ilə həmrəy fəaliyyət göstərən “Türkell” təşkilatının mətbu orqanı olan

¹ Altun Köprü-Golden Bridge Bişkek: 2011, №5, s.106.

² Золотая Книга Кыргызстана. Бишкек. 2009, “UNİ press” с.220

³ Azərbaycan Diasporu. (Ensiklopedik məlumatlar toplusu), Bakı: Çasıoğlu, 2012, s.654.

“Altun körpü” jurnalının səhifələrində tez-tez Azərbaycan diasporunun fəaliyyətini əks etdirən yazılar yer alır. Türkcülüyün, orta q dəyərlərimizin təbliğində əvəzsiz rol oynayan bu təşkilatın Mərkəzi Asiyadakı ofislərindən biri də Bişkek şəhərində yerləşir¹. Qazaxıstanda, Özbəkistanda, Tacikistanda və Qırğızıstanda fəaliyyət göstərən Azərbaycan səfirliklərinin nəzdində həmin ölkələrdə fəaliyyət göstərən Azərbaycan diasporları ilə əməkdaşlıq etmək məqsədi ilə xüsusi əməkdaşlar fəaliyyət göstərir. Bu əməkdaşlar həm Azərbaycan diasporunun, həm də digər diasporların səfirliyin təşəbbüsü ilə keçirilən tədbirlərdə iştirakını təmin edir, onların fəaliyyətinə dəstək verir.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz bütün bu uğurlarla yanaşı Mərkəzi Asiya Respublikalarında fəaliyyət göstərən Azərbaycan diaspor təşkilatlarının bir sıra problemləri var. Mərkəzi Asiya respublikalarında mövcud olan Azərbaycan diasporunun problemləri əslində demək olar ki, onların görməli olduğu işlərin hələ çox olması ilə izah oluna bilər. Lakin bir neçə məqamı xüsusi olaraq qeyd etmək istərdim. İlk növbədə Türkmənistan respublikasında 33 300 azərbaycanlı (2009-cu ilin məlumatına əsasən) yaşasa da, Türkmənistan hökumətinin süni maneələri nəticəsində bu respublikada hələ də Azərbaycan diaspor təşkilatı fəaliyyət göstərmir.

Mərkəzi Asiya respublikalarında Azərbaycan diaspor təşkilatlarında problemlərin bir hissəsi maddi təminatın yetərinə olmaması ilə bağlıdır. Belə ki, buradakı azərbaycanlı iş adamları hələ də diaspor təşkilatlarının işinə lazımı səviyyədə dəstək vermirlər. Digər problem diasporun sıralarına yetərinə savadlı, ziyalı gənclərin toplanmamasıdır. Cəmiyyətin bütün sahələrində olduğu kimi, diaspor sahədə də gələcək gəncliyin əlindədir. Diasporun ətrafında gənclərin sıx birləşməsi üçün xüsusi stimullaşdırıcı tədbirlərə böyük ehtiyac var.

Növbəti qeyd etmək istədiyim problem isə Bazar günü məktəblərinin azərbaycanlıların sıx yaşadığı ərazilərdə az olması, onların isə bir çoxunun formal xarakter daşmasıdır. Bu isə öz növbəsində buradakı həmvətənlərimiz xüsusilə, gənclər və yeniyetmələr arasında ana dilimizin unudulmasına və yaxud da məişət səviyyəsində işlədilməsinə gətirib çıxarır. Bəs görəsən öz ana dilini mükəmməl bilməyən bir gənclik öz milli kimliyini lazımı səviyyədə qoruyub, gələcəyin layiqli diaspor nümayəndəsi ola bilərmi? Yəqin ki, yox. Ona görə də bu sahədə xeyli ciddi tədbirlər görülməlidir.

---

¹Altun Körpü-Golden Bridge Bişkek: 2013, №9, s.120.

Yaşadığımız informasiya əsrində insanların ən böyük savaqları, mübarizələri kimi, ən böyük qələbələri də informasiya vasitəsilə həyata keçirilir. Mərkəzi Asiya respublikalarında Azərbaycan diaspor təşkilatlarının demək olar ki, heç birinin saytı bu günün tələblərinə uyğun şəkildə fəaliyyət göstərmir. Belə olan təqdirdə biz hansı sivil mübarizədən danışa bilərik.

Təbii ki, bu problemlərin bir çoxu hətta bu gün dünyada mövqeyi olan diasporlarda belə vaxtilə yaşanıb. Bizim diaspor təşkilatlarımızın təşkilatlanma tarixi çox yaxın dövrü əhatə etdiyi üçün bu problemlər hələ də tam öz həllini tapmamışdır.

Dissertasiyanın “Nəticə” hissəsində müəllif fakt və materialları toplayaraq onları sistemli yanaşma və müqayisəli təhlil metodunun köməyi ilə araşdırmış, geniş şərh etmiş ümumiləşdirmələr aparmış və müvafiq elmi-praktik nəticələr çıxarmışdır. Azərbaycan diaspor təşkilatlarının fəaliyyətinin səmərəli təşkili ilə bağlı müəllifin verdiyi tövsiyələr bunlardan ibarətdir:

- Ölkəmizi dünyada layiqincə tanıtmaq üçün ən effektiv təbliğat meyarı kimi Azərbaycan xalqının qədim tarixi və çoxəsrlik zəngin mədəniyyətinin təbliği; (Azərbaycan mədəniyyətinə, tarixinə, incəsənətinə həsr olunmuş demək olar ki, bütün tədbirlərin xarici ölkələrdə xüsusi maraqla qarşılanması, buna parlaq sübutdur. Azərbaycan diaspor təşkilatları bu mühüm amili öz fəaliyyətlərində daim nəzərə almağa çalışır. Bu gün Azərbaycan diasporunun fəaliyyətinin əsas prinsiplərindən biri də bundan ibarətdir ki, Azərbaycanı sevdirmək üçün onun mədəniyyətini, tarixini tanıtmaq kifayətdir. Bu qədər zəngin mədəniyyəti, dahi şəxsiyyətləri, qədim tarixi olan xalqın diasporu da ona layiq olmalıdır.)
- Xarici ölkələrdə yaşayan və fəaliyyət göstərən nüfuzlu türkdilli iş adamlarının birgə forumlarının təşkili; Bazar günü məktəblərinin fəaliyyətini yüksəltmək üçün stimullaşdırıcı tədbirlər görmək; Diaspor təşkilatlarının saytlarının günün tələbinə uyğun şəkildə qurulması; Türkdilli xalqların üzləşdiyi haqsızlıqları, problemləri, xüsusilə Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ problemi ilə bağlı həqiqətlərin dünya ictimaiyyətinin diqqətinə çatdırılması istiqamətində Türk xalqlarının diasporları ilə birgə fəaliyyət göstərilməsi; internet məkanında, virtual şəbəkələrdə bu istiqamətdə təbliğatın aparılması; Xarici ölkələrdə təhsil alan gənclərimizlə xarici ölkədə

yaşayan və o ölkənin vətəndaşı olan azərbaycanlı gənclər arasında sıx əlaqələr qurmaq və onları diaspor və lobbi quruculuğu işinə cəlb etmək.

Nəinki Mərkəzi Asiya respublikalarında, eyni zamanda dünyanın müxtəlif ölkələrində mövcud olan Azərbaycan diasporunun perspektivləri bunlardır: Azərbaycan Respublikasının mövqeyini dəstəkləyən digər ölkələrin diaspor və lobbi təşkilatları ilə əlaqələri gücləndirmək, müasir informasiya müharibəsində qalib gəlmək, vətənimizin bir parçası olan Qarabağa sahib çıxmaq.

Dissertasiyanın əsas məzmunu və müddəaları müəllifin dərc edilmiş aşağıdakı məqalələrində öz əksini tapmışdır:

1. Cəfərova R.R. Sovet hakimiyyəti illərində Azərbaycanlıların Mərkəzi Asiya respublikalarında məskunlaşması. Pedaqoji Universitet Xəbərləri. 2013, №2, s.158-161
2. Деятельность Азербайджанской диаспоры в Республике Казахстан в постсоветский период. Современная научная мысль. (Международный научный журнал) Москва. № 5 s. 68-74
3. Деятельность Азербайджанской диаспоры в Узбекистане . Кавказ и мир. (Международный научный журнал) Тбилиси - 2014, №18, s.146-150
4. Mərkəzi Asiya Respublikalarında Azərbaycan diasporunun təşəkkülü tarixindən (e.ə. II əsr - XIX əsr). Tarix və onun problemləri. Nəzəri, elmi, metodik jurnal, 2014-cü il, № 2.
5. Mərkəzi Asiya respublikalarında Azərbaycan diasporunun uğurları, problemləri və perspektivləri. Bakı Universitetinin Xəbərləri, Humanitar elmlər seriyası, elmi metodik jurnal, 2014, №3, s. 138-143
6. Cəfərova R.R. Azərbaycanlıların Mərkəzi Asiya respublikalarında məskunlaşması tarixindən. Pedaqoji Universitet Xəbərləri. 2013, №4, s.148-152
7. Tacikistan Respublikasında Azərbaycan diasporunun fəaliyyəti. Azərbaycanda Hüquqi dövlət quruculuğunun aktual problemləri. 2014, II Beynəlxalq elmi konfransın materialları, s.233-236

8. Mərkəzi Asiya regionunda, o cümlədən Qırğızıstanda Azərbaycan diasporunun təşəkkülündə müharibələrin rolu. Hərbi bilik.(Hərbi elmi-nəzəri jurnal) 2014, №5, s. 100-110.
9. Azərbaycanlıların soyqırımını haqqında həqiqətlərin dünya ictimaiyyətinin diqqətinə çatdırılmasında Mərkəzi Asiyada mövcud olan Azərbaycan diaspor təşkilatlarının rolu. Azərbaycan və Anadoluda Türk-Müsəlman əhaliyə qarşı soyqırımları (1914-1920). II Beynəlxalq elmi konfransın materialları, s. 277-280

Азербайджанская диаспора в республиках Центральной Азии: история формирования и деятельности

РЕЗЮМЕ

Диссертация посвящена формированию и развитию азербайджанской диаспоры в Центральной Азии. Диссертация состоит из введения, двух глав, восьми параграфов, заключения и списка использованной литературы.

Во введении обосновывается актуальность темы, её изученность, определяются цели и задачи исследования, научная новизна, а также раскрывается теоретическая и практическая значимость. Автор справедливо подчеркивает, что республики Центральной Азии, площадь которых составляет 4 млн. кв. км., а население – более 5 млн. чел., являются тюркскими, за исключением Таджикистана. Историко-этнические корни этих народов являются важнейшим условием образования сильной азербайджанской диаспоры в Центральной Азии.

Учитывая эти факторы, становится очевидным актуальность исследуемой темы. I глава под названием «Создание азербайджанской диаспоры в Центральной Азии» состоит из трех параграфов. I параграф посвящен истории расселения азербайджанцев в республиках Центральной Азии (с древнего периода до 1920 г.), далее речь идет о расселении азербайджанцев в 1920-1940-х гг. и 1950-1980-х гг. II глава под названием «Организация и деятельность азербайджанской диаспоры в республиках Центральной Азии» состоит из пяти параграфов. В I параграфе II главы приведены сведения о курултаях азербайджанцев мира, собраниях диаспорных учреждений тюркоязычных государств, о влиянии форумов на деятельность азербайджанской диаспоры. В следующих параграфах речь идет о деятельности азербайджанской диаспоры в Таджикистане, Узбекистане, Казахстане, Киргизии. В заключении даются выводы и рекомендации диссертационной работы.

Establishment and operation of Azerbaijani Diaspora in Central Asian Republics

SUMMARY

The dissertation is dedicated to a very actual topic. It is composed of introduction, 2 chapters, 8 paragraphs, conclusion and bibliography. The Introduction comprehensively describes the relevance of the selected topic, origin of the problem, level of its study and scientific innovation. The author notes that with exception of Tajikistan all republics located in the Central Asia covering 4 mln km² territory and over 55 mln population are turkish republics. Historical connections, common ethnic roots have made strong grounds for our close relations and having powerful diaspora in the region. Consideration of mainly these mentioned factors would highly contribute to the understanding the relevance of the research topic. The I Chapter is titled “Establishment of Azerbaijani Diaspora in the Central Asian Republics” and comprises 3 paragraphs. The first paragraph examines the history (from ancient times till 1920) of Azerbaijanis’ settlement in Central Asian Republics which is then appropriately followed by the examination of settlement of Azerbaijanis in the Central Asian Republics in periods of 1920-1940 and 1950-1980. The II Chapter is titled “Organisation and operation of Azerbaijani Diaspora in the Central Asian Republics” and includes 5 paragraphs. The I paragraph gives in-depth information and analysis of the impact of World Azerbaijan Congresses, Meetings and Forums of Diaspora organisations of Turkish States to the work of Azerbaijani Diaspora. The next paragraphs consequently covers the operation of Azerbaijani Diaspora in Tajikistan, Uzbekistan, Kazakhstan and Kyrgyzstan Republics. In the “Conclusions” the author applies a systematic approach to the gathered facts and materials, conducting comparative analysis and extensive generalization and comes out with relevant scientific-practical conclusions.

Formatı: 60x84 ¹/₁₆. F.ç.v. 1,75.

Tiraj 100 nüsxə.

Turxan Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyi

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК
АЗЕРБАЙДЖАНА ИНСТИТУТ ИСТОРИИ им.
А.А.БАКИХАНОВА**

На правах рукописи

РАИСА РАШИД ГЫЗЫ ДЖАФАРОВА

**АЗЕРБАЙДЖАНСКАЯ ДИАСПОРА В РЕСПУБЛИКАХ
ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ: ИСТОРИЯ ФОРМИРОВАНИЯ
И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

Специальность: 5503.02 - Отечественная история

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по истории

БАКУ - 2015